

МЕХАНІЗМ ДОКАЗУВАННЯ В ЮРИДИЧНІЙ КОНСТРУКЦІЇ ПРАВА НА СУДОВИЙ ЗАХИСТ*

Анна Штефан,

*завідувач сектору авторського права відділу
авторського права і суміжних прав НДІ інтелектуальної
власності НАПрН України, кандидат юридичних наук*

У статті аналізується правова природа механізму судового доказування, його місце в системі процесуально-правового регулювання. Досліджуються елементи права на судовий захист і значення механізму доказування в реалізації права на судовий захист

Ключові слова: судовий захист, доказування, механізм доказування

Сучасний етап наукового розвитку відзначається досить широким застосуванням терміна «механізм доказування». Одночасно з цим, в теорії цивільного процесуального права на сьогодні відсутнє комплексне дослідження поняття механізму судового доказування. У російській процесуальній доктрині було зроблено декілька спроб обґрунтувати потребу в осмисленні поняття механізму судового доказування, з'ясувати його значення для теорії і практики, визначити його елементи. В українській правознавчій науці досліджень з цього питання не проводилося. Неповнота існуючих наукових результатів зумовлює актуальність визначення місця механізму судового доказування в системі механізму процесуально-правового регулювання, його зв'язку із реалізацією права на судовий захист.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Механізм судового доказування комплексно проаналізований у працях російських учених В. А. Но-

вицького та М. А. Фокіної, чиї дослідження враховані при підготовці цієї статті. Також використано здобутки українських та російських правознавців у галузі теорії права і теорії процесуально-правового регулювання, серед яких І. В. Атаманчук, Є. Г. Лук'янова, В. М. Протасов, О. Ф. Скакун. Для розкриття змісту механізму доказування в конструкції права на судовий захист проаналізовано наукові праці О. Я. Белявської, А. М. Ведернікова, Т. М. Кучер, В. В. Сердюка, Р. В. Тишина, В. В. Яркова та інших.

Метою дослідження у цій статті є визначення місця механізму доказування в системі механізму процесуально-правового регулювання, встановлення змісту права на судовий захист і ролі механізму доказування в реалізації права на судовий захист.

Виклад основного матеріалу дослідження

В сучасній доктрині цивільного процесуального права дослідження механізму судового доказування здій-

* Стаття друкується в авторській редакції

снене у наукових працях В. А. Новицького та М. А. Фокіної.

В. А. Новицький обґрунтував, що механізм доказування є проявом судового доказування в об'єктивному світі та реалізується в досудовому і судовому процесах через стратегію суб'єкта [1, с. 183]. Механізм доказування, на переконання ученого, має об'єктивну і суб'єктивну сторони: суб'єктивні особливості змісту доказування є основою для створення подальшої моделі процесуального сприйняття в свідомості суду, об'єктивні особливості відображають прояв доказування суб'єкта в реальній дійсності, доступній для сприйняття суду та інших суб'єктів доказування. Механізмом процесуального доказування є реалізація процесуального доказування суб'єкта, яка характеризується взаємозалежністю складових його суб'єктивних та об'єктивних елементів і проявляється в стратегії (тактиці) процесуального доказування суб'єкта [2, с. 358-360]. Підхід В. А. Новицького сприймає та розвиває у своїх наукових працях О. В. Євдокимова [3, с. 135-147].

М. А. Фокіна під механізмом доказування у цивільних справах розуміє таку, що реально функціонує і динамічно розвивається, систему правових засобів і дій суб'єктів доказування, яка включає як регулюючий вплив норм доказового права на суспільні відносини, так і практичну діяльність суб'єктів доказування по встановленню фактичних обставин справи з передбачених законом доказів із застосуванням специфічних засобів і способів доказування з метою забезпечення доказування обставин справи, які мають значення для повного і своєчасного розгляду і вирішення справи [4, с. 7].

Дослідниця виділяє в механізмі доказування об'єктивну та суб'єктивну сторони: об'єктивна сторона визначається нормативною основою доказової діяльності, суб'єктивна сторона характеризується системою дій суб'єктів доказування, їх правосвідомістю, а

також специфічними способами і засобами встановлення фактичних обставин справи [5, с. 43-44].

Обидва розглянутих підходи визначають механізм доказування і його специфіку по-різному, оскільки ґрунтуються на різному розумінні судового доказування та його мети. Значною мірою погоджуючись з точкою зору М. А. Фокіної, вважаю за необхідне здійснити аналіз механізму судового доказування в системі механізму процесуально-правового регулювання.

Тлумачні словники пропонують декілька різних галузевих визначень слова «механізм»: ним може бути пристрій, що передає або перетворює рух; або сукупність станів і процесів, з яких складається певне фізичне, хімічне та інше явище; або внутрішня будова, система [6, с. 695]. Для механізму судового доказування найбільш адекватним є останнє тлумачення — механізм судового доказування є певною системою елементів, складових, які у своїй взаємодії розкривають його сутність.

В правовій науці термін «механізм» використовується для позначення складної, послідовної та впорядкованої дії яких-небудь правових засобів, які визначають необхідне настання юридично значимих наслідків. Використання цього терміну пов'язане із прагненням виявити і прослідкувати закономірний характер процесів правового регулювання [7, с. 7]. Механізм судового доказування можна віднести до сфери процесуально-правового механізму, однієї з новітніх категорій теорії права.

Кожне багатогранне правове явище характеризується відсутністю можливості його єдиного наукового визначення, і процесуально-правовий механізм не є винятком.

О. Ф. Скакун розуміє під процесуально-правовим механізмом структурний елемент загального механізму правового регулювання, що починає діяти на деяких його етапах у випадках виникнення перешкод для нор-

ЗАХИСТ ПРАВ

мальної реалізації правових норм і спрямований на упорядкування правовими засобами охоронної й захисної діяльності уповноважених органів у сфері юрисдикційного правозастосування [8, с. 12].

І. В. Атаманчук називає процесуально-правовим механізмом сукупність процесуально-правових засобів, способів та форм, за допомогою яких нормативність права забезпечує впорядкування суспільних відносин, відповідає інтересам суб'єктів права, вирішує спори, сприяє досягненню соціального компромісу в правовій сфері, а при його відсутності виконує правоохоронну функцію [9, с. 22].

На думку Є. Г. Лук'янової, процесуально-правовим механізмом є динамічна система правових засобів, за допомогою якої упорядковується охоронна діяльність уповноважених органів в галузі юрисдикційного правозастосування [10, с. 163].

Як зазначає В. М. Протасов, процесуально-правовий механізм — це сукупність взаємопов'язаних процесуальних засобів галузевого характеру, необхідних і достатніх для виявлення і реалізації матеріального охоронюваного правовідношення [11, с. 100].

Існуючі дослідження механізму процесуально-правового регулювання показують різне сприйняття його змісту представниками наукового товариства. Спільним знаменником розглянутих визначень є віднесення механізму процесуально-правового регулювання до сфери юрисдикційного правозастосування: дія механізму процесуально-правового регулювання відбувається не постійно, а лише у випадках, коли реалізація правових норм стає неможливою чи утрудненою без визначеності прав та обов'язків у відповідному рішенні юрисдикційного органу. Механізм процесуального регулювання забезпечує «переведення» нормативності процесуального права у сферу здійснення правосуддя і реалізацію права на судовий захист [8, с. 12].

Судовий захист є складним правовим явищем, під яким можна розуміти діяльність всієї судової системи, всю сукупність процесуальних дій суду з моменту прийняття заяви і до звернення до виконання судового рішення [12, с. 712]. Судовий захист — організаційно-правовий механізм забезпечення прав і свобод людини і громадянина шляхом розгляду судами справ за зверненням осіб про порушення чи створення перешкод в реалізації їх прав і свобод чи покладення на них не передбачених законом зобов'язань, який реалізується в процедурах конституційного, цивільного, господарського, адміністративного, кримінального судочинства і спрямований на поновлення порушеного права, реалізацію свободи та компенсацію спричиненої шкоди [13, с. 7].

Право на судовий захист — це гарантована Конституцією та забезпечена державою універсальна можливість звернутися до суду з метою поновлення своїх порушених чи оспорюваних прав і свобод, а також з метою запобігання необґрунтованого і незаконного обмеження конституційних прав і свобод шляхом судового захисту [14, с. 7].

Об'єктивна сторона цього права виражається в системі правових норм, що регулюють виникнення, розвиток та припинення правовідносин між судом та особами, які беруть участь в справі, при реалізації права на судовий захист. Такі правові норми у сукупності утворюють універсальну систему прав на судовий захист, коли не тільки позивач (заявник), а й всі заінтересовані особи наділяються відповідним комплексом прав на судовий захист від оспорювання або порушення їх прав позивачем [15, с. 6]. В суб'єктивному розумінні це основне невідчужуване, не обмежуване ні за яких обставин суб'єктивне право-гарантія, що полягає в сукупності можливостей захищати охоронювані законом об'єкти шляхом ефективного і справедливого правосуддя [16, с. 7].

Відповідно до ч. 1 ст. 55 Конституції України, права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Як роз'яснено у рішенні Конституційного Суду України № 9-зп від 25.12.1997 р., ця норма означає право кожного звернутися до суду, якщо його права чи свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод. Зазначена норма, закріплюючи одну з найважливіших гарантій здійснення конституційних та інших прав та свобод людини і громадянина, зобов'язує суди приймати заяви до розгляду навіть у випадку відсутності в законі спеціального положення про судовий захист. Відмова суду у прийнятті позовних заяв чи скарг, які відповідають встановленим законом вимогам, є порушенням права на судовий захист, яке відповідно до ст. 64 Конституції України не може бути обмежене [17]. Відповідно до ч. 1, 3 ст. 3 ЦПК, кожна особа має право в порядку, встановлену цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів. Відмова від права на звернення до суду за захистом є недійсною.

З цього випливає перший елемент права на судовий захист: право на звернення до суду за захистом своїх порушених, невизнаних чи оспорюваних прав та свобод. Забезпечення цього права обумовлюється узгодженням механізму реалізації судової влади різними ланками судової системи і досягається шляхом законодавчої регламентації предметного розподілу справ між судовими органами [18, с. 8].

Звернення до суду за захистом є лише початковим етапом реалізації права на судовий захист, яке не могло б виконати свою роль, якби його зміст обмежувався лише правом на звернення до суду. Тільки в процесі розгляду справи суд встановлює дійсність порушення прав заявника і конкретизує,

яку саме норму закону слід застосувати з метою їх ефективного захисту. Без встановлення юридичних фактів та застосування правових норм, що регулюють спірні правовідносини, без ухвалення відповідним судовим органом владного акта — судового рішення, в якому іменем України закріплюється результат такого захисту, судовий захист відсутній [19, с. 15–16].

У численних дослідженнях радянського періоду та в деяких сучасних наукових працях право на судовий захист розглядається як органічне поєднання двох окремих частин: права на звернення до суду і права на задоволення позовної вимоги [12, с. 710]. Проте навряд чи допустимо пов'язувати право на судовий захист з результатами розгляду справи. Завданням цивільного судочинства в першу чергу є справедливий та неупереджений розгляд і вирішення цивільних справ (ст. 1 ЦПК), за результатами якого особі може бути відмовлено в задоволенні позову повністю чи буде задоволена лише частина позовних вимог. Підставою для звернення до суду в непоодиноких випадках є помилкові уявлення особи про наявність у неї певного права, порушення цього права; поширеними є випадки, коли особа, яка не помилилася щодо обставин порушення її права, отримує негативне для себе рішення в силу не доведення нею обставин, на які вона посилалася як на підставу своїх вимог. В таких випадках особа, не дивлячись на недосягнення нею бажаного результату, реалізовує своє право на судовий захист, а суд виконує функцію здійснення правосуддя.

Тому другим елементом права на судовий захист є не право на задоволення вимоги, а право на справедливий і компетентний розгляд справи незалежним та неупередженим судом [20, с. 63]; це право на судовий процес незалежно від його результатів і наслідків, право на отримання законного і обґрунтованого судового рішення незалежно від його змісту і характеру.

Право на судовий захист включає не лише звернення до суду першої інстанції, розгляд ним справи по суті та винесення судового рішення. Можливість оскарження судових рішень в апеляційному та касаційному порядку також є елементом реалізації права на судовий захист. У наукових дослідженнях цей елемент називають правом на виправлення судових помилок [21, с. 6], на оскарження прийнятого судом рішення [22, с. 765], на доступ до суду вищестоящої інстанції [16, с. 7].

Судова помилка — це невідповідність результату судової діяльності меті цивільного судочинства (захисту порушених прав), усунення судової помилки є невід'ємним компонентом судового захисту, без якого конституційна гарантія судового захисту була б неповною [21, с. 6]. Але не в кожному випадку висновок особи щодо допущеної в судовому рішенні помилки є вірним: особа може помилятися щодо наявності у неї певного права, факту порушення, невизнання чи оспорювання цього права, неправильно тлумачити норми матеріального чи процесуального права і вбачати судову помилку там, де вона відсутня. Це не позбавляє таку особу можливості звернутися до суду вищестоящої інстанції з відповідною скаргою, проте така скарга може бути залишена без задоволення. Крім того, право на судовий захист також реалізується у провадженні по перегляду судових рішень в зв'язку з нововиявленими обставинами, коли незаконність і необґрунтованість судового рішення визначаються не допущеною судом помилкою, а обставинами, які не були предметом судового розгляду з незалежних від суду та осіб, які брали участь у справі, причин, для встановлення можливого впливу на наслідки розгляду справи і скасування судових рішень, що не відповідають істині, правам та обов'язкам сторін [23, с. 518]. Тому доцільно називати цей елемент права на судовий захист правом на оскарження прийнятого судом рішення.

Логічним завершенням юридичної конструкції права на судовий захист є право на виконання судового рішення. Без можливості бути виконаним судове рішення втрачає своє значення, ухвалення судового рішення і набрання ним законної сили без його виконання фактично означає відсутність судового захисту, до виконання судового рішення говорити про досягнення мети цивільного судочинства немає підстав. Метою права на судовий захист є не тільки відновлення порушеного права на принципах справедливості і законності, але й безумовне виконання винесеного судового рішення, недопущення подібних порушень у майбутньому [24, с. 32].

В контексті реалізації права на судовий захист механізм судового доказування відіграє провідну роль: жодна цивільна справа не може бути вирішена без доказування, жодне право не може бути захищеним лише в силу звернення до суду із заявою про його порушення. На етапі звернення до суду механізм доказування проявляється при зазначенні у позовній заяві доказів, що підтверджують кожну обставину, якою обґрунтовані позовні вимоги, та підстав для звільнення від доказування (п. 6 ч. 2 ст. 119 ЦПК). Після відкриття провадження у справі механізм доказування діє на всіх стадіях цивільного процесу і має безпосередній вплив на рух цивільної справи і ухвалення у ній судового рішення. Таким же чином механізм доказування реалізується при оскарженні судових рішень в апеляційному чи касаційному порядку, при перегляді судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами.

Висновки.

Механізм судового доказування відноситься до сфери процесуально-правового механізму. Дія механізму процесуально-правового регулювання відбувається не постійно, а лише у випадках, коли реалізація правових норм стає неможливою чи утрудненою

без визначеності прав та обов'язків у відповідному рішенні юрисдикційного органу. Через механізм процесуально-правового регулювання відбувається реалізація права на судовий захист.

Право на судовий захист — це універсальна можливість звернутися до суду з метою поновлення своїх порушених чи оспорюваних прав і свобод, гарантована Конституцією України та забезпечена державою. Юридична конструкція права на судовий захист включає такі елементи: 1) право на звернення до суду за захистом своїх порушених, невизнаних чи оспорюваних прав та свобод; 2) право на справедливий і компетентний розгляд справи незалежним та неупередженим судом; 3) право на оскарження судово-

го рішення; 4) право на виконання судового рішення.

Механізм судового доказування тісно пов'язаний із реалізацією права на судовий захист, діє на всіх стадіях цивільного процесу і безпосередньо впливає на рух цивільної справи і ухвалене у ній судове рішення, реалізується при оскарженні судових рішень в апеляційному чи касаційному порядку, при перегляді судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами. ♦

Список використаних джерел

1. Новицкий В. А. Механизм процессуального доказывания / В. А. Новицкий // Вестник Ставропольского госуд. ун-та. — 2002. — № 30. — С. 183-188.
2. Новицкий В. А. Теория российского процессуального доказывания и правоприменения: Монография / В. А. Новицкий. — Ставрополь: Изд-во СГУ, 2002. — 584 с.
3. Евдокимова О. В. Общие положения механизма доказывания в юридическом процессе / О. В. Евдокимова // Проблемы права. — 2012. — № 4 (35). — С. 145-147.
4. Фокина М. А. Механизм доказывания по гражданским делам: автореф. дисс. ... док. юрид. наук: 12.00.15 / Марина Анатольевна Фокина. — М., 2011. — 67 с.
5. Фокина М. А. Механизм доказывания по гражданским делам: дисс. ... док. юрид. наук: 12.00.15 / Марина Анатольевна Фокина. — М., 2011. — 612 с.
6. Словник української мови. В 11 т. / І. К. Білодід, А. А. Бурячок та інші; ред. тому А. А. Бурячок, П. П. Доценко. — К.: Наукова думка, 1973. — Т. 4. — 840 с.
7. Вопленко Н. Н. Механизм формирования представлений о юридической справедливости / Н. Н. Вопленко // Вестник Волгоградского гос. ун-та. Серия 5: Юриспруденция. — 2012. — № 2. — С. 7-17.
8. Скакун О. Ф. Юридична енциклопедія з теорії держави та права / О. Ф. Скакун // Історія та правознавство. — 2013. — № 16-18 (332-334). — С. 9-12.
9. Атаманчук І. В. Поняття та елементарна будова механізму процесуально-правового регулювання / І. В. Атаманчук // Юридичний вісник. — 2012. — № 4 (25). — С. 20-24.
10. Лукьянова Е. Г. Теория процессуального права / Е. Г. Лукьянова. — М.: Норма, 2003. — 240 с.
11. Протасов В. Н. Основы общеправовой процессуальной теории / В. Н. Протасов. — М.: Юрид. лит., 1991. — 143 с.
12. Веливис С. Генезис понятия права на судебную защиту в доктрине гражданского процессуального права / С. Веливис, В. Вишинскис // Lex Rissica = Русский закон. — 2006. — Т. LXV. — № 4. — С. 701-713.

13. Белоусов Д. В. Судебная защита в механизме гарантирования прав и свобод: конституционно-правовой аспект: автореф. ... дисс. канд. юрид. наук: 12.00.02 / Денис Валерьевич Белоусов. – М., 2008. – 23 с.
14. Астратова С. В. Конституционное право на судебную защиту прав и свобод человека и гражданина в Российской Федерации: автореф. ... дисс. канд. юрид. наук: 12.00.02 / Станислава Владимировна Астратова. – Екатеринбург, 2013. – 22 с.
15. Кучер Т. М. Право на судебный захист в порядку цивільного судочинства України: автореф. ... дис. канд. юрид. наук: 12.00.03 / Тетяна Миколаївна Кучер. – К., 2009. – 19 с.
16. Белявская О. Я. Конституционное право человека и гражданина на судебную защиту: понятие, проблемы реализации: автореф. ... дисс. канд. юрид. наук: 12.00.02 / Ольга Яновна Белявская. – СПб, 2007. – 23 с.
17. Рішення Конституційного Суду України № 9-зп від 25.12.1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-97/paran54#n54> (дата звернення 20.03.2015 р.).
18. Нечаева С. В. Обеспечение конституционного права на судебную защиту в контексте разграничения подведомственности дел между судами общей и арбитражной юрисдикции: автореф. ... дисс. канд. юрид. наук: 12.00.02 / Светлана Васильевна Нечаева. – М., 2011. – 22 с.
19. Сердюк В. В. Право на судовий захист у контексті змагальності сторін / В. В. Сердюк // Адвокат. – 2012. – № 9 (144). – С. 14-18.
20. Аль-Мухамед Г. З. Право на судебную защиту: пределы и ограничения / Г. З. Аль-Мухамед, А. А. Гончаров // Юридические записки. – 2013. – № 3 (26). – С. 62-67.
21. Терехова Л. А. Право на исправление судебной ошибки как компонент судебной защиты: автореф. ... дисс. док. юрид. наук: 12.00.15 / Лидия Александровна Терехова. – Екатеринбург, 2008. – 46 с.
22. Тишин Р. В. Юридическая конструкция права на судебную защиту / Р. В. Тишин // Юридическая техника. – 2013. – № 7 (ч. 2). – С. 762-769.
23. Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс: Підруч. для студентів юрид. спец. вищ. навч. закл. / М. Й. Штефан – К.: Ін Юре, 2005. – 624 с.
24. Ведерников А. Н. Конституционное право личности на судебную защиту в Российской Федерации и проблемы его реализации: автореф. ... дисс. док. юрид. наук: 12.00.02 / Андрей Николаевич Ведерников. – М., 2012. – 53 с.

Надійшла до редакції 20.03.2015 р.

Штефан А. Механизм доказывания в юридической конструкции права на судебную защиту. В статье анализируется правовая природа механизма судебного доказывания, его место в системе процессуально-правового регулирования. Исследуются элементы права на судебную защиту и значение механизма доказывания в реализации права на судебную защиту

Ключевые слова: судебная защита, доказывание, механизм доказывания

Shtefan A. Mechanism of proof in legal structures of the right to judicial protection. The mechanism of judicial evidence relates to the field of procedural and legal mechanism. It's a certain system of elements, components, which reveal its essence in their interactions. It doesn't act always, but only where the implementation of legal norms on certain individuals need to determine their rights and responsibilities in the court decision. The mechanism of procedural regulation ensures the implementation of the right to judicial protection.

Judicial protection is a complex legal phenomenon. This is the activity of the whole judicial system, the set of all court proceedings. The right to judicial protection guaranteed by the Constitution. The rights and freedoms of man and citizen are protected by the court. Denial of the right to appeal to the court for protection is invalid.

The first element of the right to judicial protection is the right to go to court. This is only the initial stage of the right to judicial protection. Connectivity of the right to judicial protection and results of the case is wrong. The second element of the right to judicial protection is not the right to satisfy the claim, but the right to a fair hearing by an independent competent and impartial court. This is the right to trial regardless of the results and consequences of the right to receive reasonable legal; it's the right to judicial decision regardless of its content and character. The third element of the right to judicial protection is the right of appeal. The last item is the right to execution of court decision. Without it judgment loses its value.

In the context of the right to judicial protection the mechanism of judicial proof plays a leading role. No civil case can be resolved without proof; no right can be protected only by virtue of an appeal to the court for its violation. Mechanism of judicial proof is closely connected to the realization of the right to judicial protection; it valid at all stages of the civil process and directly affects the movement of civil case, at the appeal court in the appeal or cassation, the review of court decisions in due to the new circumstances.

Keywords: court defence, proof, mechanism of proof